

Lokale groepen aan de slag

Praktische beleidsbeïnvloeding voor duurzaamheid

Inhoudsopgave

Duurzame ontwikkeling binnen de eigen leefomgeving	3
People, planet en profit op plaatselijk niveau invullen	4
Hoe krijg je duurzame ontwikkeling op de plaatselijke agenda	5
Een voorbeeld: Excursie in een kloostertuin	6
Tips voor lokale inspirerende activiteiten	7
Duurzame ontwikkeling op de agenda	8
Een voorbeeld: kleurrijke aanknopingspunten door religie	9
Aangaan van de dialoog	10
Gemeenteraadsverkiezingen	11
Samenwerken met de gemeente	12
Websites met inspirerende voorbeelden	13
Stappen en tips bij beleidsbeïnvloeding	14

Duurzame ontwikkeling binnen de eigen leefomgeving

In 2005 zijn IVN afdelingen samen met lokale kerkelijke en milieugroepen aan de slag gegaan met het thema duurzame ontwikkeling: het project *Geloven in Verwondering*. Doel is om dit thema een plaats te laten krijgen in het gemeentebestuur en om na te gaan welke rol lokale groepen hierbij kunnen spelen. Kortom, duurzame ontwikkeling op gang brengen in de eigen leefomgeving.

3

Handvest van de Aarde

Inspiratie en achtergrond is hierbij het Handvest van de Aarde. De 'Earth Charter' is een verklaring van wezenlijke principes voor het bouwen van een rechtvaardige, duurzame en vreedzame mondiale samenleving in de 21ste eeuw. Zij probeert alle volkeren te inspireren tot een nieuw besef van mondiale afhankelijkheid van elkaar en gedeelde verantwoordelijkheid voor het welzijn van de mensheid en al het andere leven op aarde. De Earth Charter is het product van een tien jaar durend, wereldwijd intercultureel gesprek over gemeenschappelijke doelen en gedeelde waarden.

De weg naar voren

Het handvest biedt inspiratie, richting en heldere ankerpunten, ook voor iedereen die in zijn directe leefomgeving het thema duurzaamheid een daadwerkelijke betekenis wil geven en zich daarvoor wil inspannen. De slotparagraaf 'De weg naar voren' in het handvest biedt een ideële routekaart. Deze brochure heeft tot doel om lokale groepen een verdere handreiking te bieden bij het gebruik van de routekaart uit het handvest, om samen met andere organisaties en plaatselijke overheden terrein te winnen voor duurzame ontwikkeling.

Wilfried Romp, IVN Nederland

Hoofdthema's Handvest van de Aarde:

- Respect en zorg voor alle levensvormen
- Ecologische integriteit
- Sociale en economische rechtvaardigheid
- Democratie, werkloosheid en vrede

People, Planet en Profit op plaatselijk niveau invullen

4

Met Handvest van de Aarde geeft richting aan de praktische vertaling van het begrip duurzame ontwikkeling. Die ontwikkeling begint als het ware bij u in de straat. Daarom is betekenis en invulling geven aan duurzaamheid op plaatselijk niveau zo belangrijk en kansvol. Met kleine, haalbare stappen op weg voor een groter ideaal.

Duurzame ontwikkeling wordt veelal benoemd als een evenwichtige ontwikkeling van People, Planet en Profit. De verhouding tussen deze drie P's is het evenwicht tussen sociaal-culturele, ecologische en de economische aspecten. Dat klinkt abstract en ver verwijderd van onze persoonlijke wereld. Maar niet meer, wanneer we ze vertalen naar onze directe leef- en werkomgeving.

Wonen, werken, welzijn, veiligheid en leefbaarheid

In de plaatselijke praktijk van de gemeente krijgt het idee van duurzaamheid concrete inhoud op een schaal die we niet alleen goed kunnen begrijpen, maar waarop we ook direct invloed kunnen uitoefenen. Duurzaamheid is dan ineens gekoppeld aan beleidsthema's als wonen, werken, vervoer, welzijn, veiligheid en leefbaarheid. Voor de ene wethouder is het duurzaam bouwen en bodemsanering. Voor de ander werken aan een leefbare wijk met sociale samenhang. De wethouder voor economische zaken wil vooral (duurzame) bedrijven terreinen. De burger denkt bij duurzaamheid aan: geen zwerfafval op straat, meer groen in de wijk, energiebesparing of een milieupark.

Duurzaamheid vertalen naar gemeentelijke doelen

Maak je plannen voor duurzaamheid en vertaal ze dan naar een concrete bijdrage aan de maatschappelijke en/of economische doelen van een gemeente.

Aansluiten bij de maatschappelijke doelen van de gemeente:

- Meer kwaliteit van wonen en werken
- Meer leefbaarheid en veiligheid voor burgers
- Meer aandacht voor duurzame vervoersoplossingen en milieu
- Vergroten betrokkenheid en toename sociale samenhang in de wijk

Hoe krijg je duurzame ontwikkeling op de plaatselijke agenda?

Mooie plannen maken voor duurzaamheidsbevordering is een ding. Maar hoe verzamel je medestanders? Hoe organiseer je invloed? Hoe krijg je zaken op de agenda van bestuurders? Kortom, hoe krijg je plannen omgezet in concreet beleid en uitvoering?

Kruip in de huid van de ander

Je zult zichtbaar moeten maken wat je wilt realiseren en hoe dit aansluit bij de denk-en belevingswereld van medeburgers en bestuurders. Dat vereist om te beginnen dat jij je verdiept in de motieven van de ander om iets te doen of juist na te laten. Kruip in de huid van die ander en bedenk wat zijn/haar voordeel kan zijn om jouw ideeën en voorstellen over te nemen.

Aandacht voor jouw plan of idee zul je moeten verdienen. Dat gaat niet alleen om de goed doordachte en stevig onderbouwde inhoud. Het betreft ook de vorm waarin je ideeën en plannen naar buiten brengt. Organiseer dus doordacht de manier waarop je (duurzame!) aandacht kunt krijgen. Organiseer herkenbaar draagvlak.

Een platform van gevestigde organisaties

Je moet als het ware op de 'agenda' van die bestuurder dan wel van medeburgers komen, jezelf in de kijker spelen. Als je iets wilt bereiken zal jouw plan betekenis voor hem of haar en voor de plaatselijke gemeenschap moeten hebben. Daar kom je pas echt achter als je de dialoog met elkaar opent. Daarbij helpt het op gemeentelijk, bestuursniveau goed, wanneer je kunt spreken namens een groep. Een platform van gevestigde organisaties maakt meer indruk dan onbekende particulieren.

Tips voor de lokale praktijk:

- Denken vanuit de ander en zichtbaar worden
- Zorgen voor overtuigende inhoud en opvallende vorm
- De dialoog aangaan met belanghebbenden en bestuurders
- Samenwerking met anderen organiseren

Een voorbeeld: Excursie in een kloostertuin

6

IVN afdeling Rijk van Nijmegen verzorgde excursies in een kloostertuin. September 2005 was het thema voor de monumentendagen “Monumenten en religie”. Dus lag de keuze voor een monumentaal klooster met een bijzondere tuin voor de hand. Er is daarbij samengewerkt met de organisatie Kerk en Milieu.

De afdeling heeft contacten met een aantal kloosters in Nijmegen en er is gekozen voor een klooster liggend op de rand van de stuwwal, met een wijds uitzicht op de laaggelegen Ooijpolder. De kloostertuin bestaat uit drie gedeelten:

- een siertuin met een groot grasveld, een rotstuin; langs de randen bomen en struiken
- een bosachtig gedeelte met oude bomen en een bijzonder Jugendstil tuinhuis, gebouwd door Oscar Leeuw, met een adembenemend uitzicht op de polder, de rivier de Waal en de Arnhemse kant van de stuwwal
- een nutstuin met groenten en fruit en bloementeel voor in de kapel en het klooster

Kortom alle ingrediënten om een zeer veelzijdige excursie te geven over cultuur, stadsnatuur en religie. Een aantal voorbeelden:

- Planten en bomen met religieuze naam of gebruik: hemelsleutel, maagdenpalm en Sint Janskruid in de rotstuin; kardinaalsmuts langs het grasveld en buxus (Palmpasentakjes) als afscheiding in de groentetuin
- Een groot beeld van een heilige met een lelie in de hand en sleutels op de borst. Alle volwassenen die ooit als kind op een broeders- of zusterschool hebben gezeten, discussiëren met verve over de betekenis van dit beeld. Is dit nu St. Jozef of Petrus, de eerste paus?
- In de nutstuin: wie ziet er iets religieus aan de bloemen? Het zijn toch gewoon dahlia's, zinnia's en zonnebloemen? Alle bloemen in deze hoek zijn in de pauselijke kleuren: wit en geel.

De excursie lokte uit om te praten over natuur, cultuur en duurzaamheid. Ongeveer driehonderd volwassenen en nog meer kinderen gingen geïnspireerd naar huis. Bij de evaluatie gaf broederprior aan, dat het IVN de volgende keer opnieuw heel welkom zou zijn. En de gidsen? Die zijn enthousiast om mee te doen.

Tips voor lokale inspirerende activiteiten

Zichtbaar worden kan door inspirerende en verrassende activiteiten te organiseren. Behalve creativiteit is de onverwachte invalshoek belangrijk.

7

- Aandacht in de preek op zondag en een aansluitende natuurexcursie
- Aandacht voor natuur en duurzaamheid in het kerkblad
- Natuurgerichte jeugdactiviteiten tijdens en na de nevendienst
- Milieuzorg in de kerk en milieuvriendelijk huishouden thuis
- Gezamenlijk beheer en ontwikkeling van kerk- en kloostertuinen
- Organiseer een natuurschouw in de buurt
- Het thema de heelheid van de schepping koppelen aan activiteiten met ‘natuur- en milieu-inspiratie’

Wat kunnen IVN-afdelingen bijdragen?

- Advies en uitvoering educatieve activiteiten
- Advies over plantenkeuze en natuurontwikkeling
- Lezingen en groencursussen
- Een cursus natuur- en milieu-inspiratie

Duurzame ontwikkeling op de agenda

8

Om het beleid van de beleidsmakers in je gemeente te kunnen beïnvloeden moet je een plek op de politieke agenda weten te ‘veroveren’. Politici (bestuurders en raadsleden) moeten elke dag hoofdzaken en bijzaken zien te scheiden. “Waar maak ik me druk om, waar maak ik me sterk voor en waarvoor niet?”. Ze hebben daarbij rekening te houden met drie soorten agenda’s.

- *De politieke agenda* (het coalitieakkoord)
- *De maatschappelijke agenda* (ontwikkelingen, meningen, rapporten)
- *De beleidsagenda* (beleidsvoornemens, ontwikkeling en uitvoering)

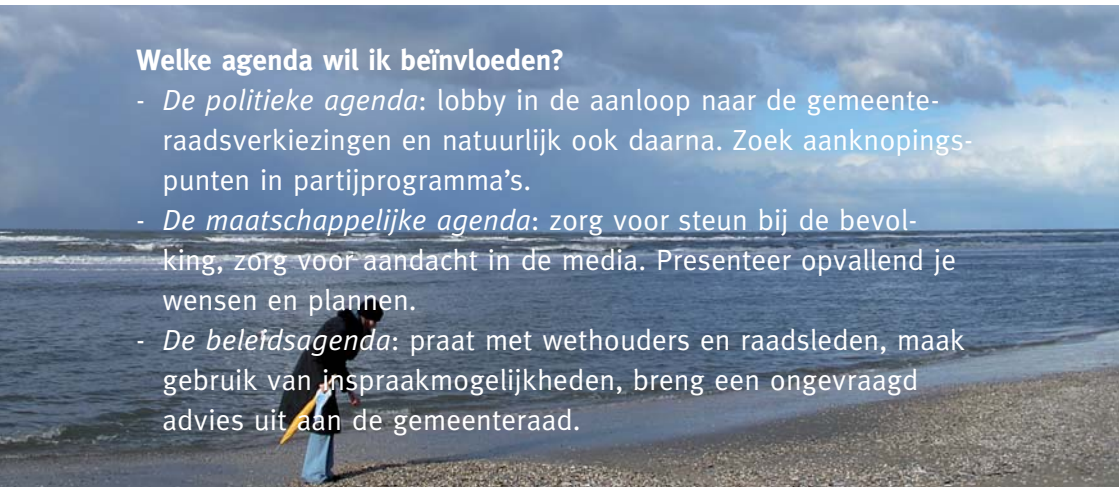
Mobiliseren hulpbronnen en lobbyen

Ieder individu maakt zijn of haar afweging en bepaalt zelf wat op zijn of haar agenda wordt toegelaten. Iets wordt toegelaten als het betekenisvol is voor die persoon. Daar zitten twee kanten aan. Wat vindt de politicus uit zichzelf betekenisvol en welke ‘betekenis’ kan hij vanuit maatschappelijk perspectief niet negeren? Door actieve lobby kun je proberen dingen die je belangrijk vindt onder de aandacht van een bestuurder of raadslid te brengen en een bijdrage leveren aan de betekenis die het voor deze politicus/medeburger heeft. Er zijn twee hoofdstromen om de agenda te beïnvloeden:

- Het mobiliseren van ‘hulpbronnen’: mensen, middelen, geld, expertise, discussies in de media. Succes hangt af van het vermogen van de betrokkenen om dergelijke hulpbronnen effectief te mobiliseren.
- Persoonlijk lobbyen

Welke agenda wil ik beïnvloeden?

- *De politieke agenda*: lobby in de aanloop naar de gemeenteraadsverkiezingen en natuurlijk ook daarna. Zoek aanknopingspunten in partijprogramma’s.
- *De maatschappelijke agenda*: zorg voor steun bij de bevolking, zorg voor aandacht in de media. Presenteer opvallend je wensen en plannen.
- *De beleidsagenda*: praat met wethouders en raadsleden, maak gebruik van inspraakmogelijkheden, breng een ongevraagd advies uit aan de gemeenteraad.

Een voorbeeld: Kleurrijke aanknopingspunten door religie

Samenwerking natuur- en milieu-organisaties met moskeeverenigingen

In Dordrecht bood de Koran prima aanknopingspunten voor samenwerking. Het belang van een duurzame wereld en de thematiek van natuur en milieu spelen een grote rol binnen uiteenlopende religieuze groeperingen. Zo ook in de islam, waar groen een heilige kleur is. De Koran verwijst in diverse teksten naar het belang van een gezonde wereld. Vanuit deze basis probeerde het IVN-consulentschap Zuid-Holland dan ook al langere tijd om samenwerking met migrantenorganisaties aan te gaan. Via TEMA Nederland, een Turkse natuur- en milieuorganisatie, werd contact gelegd met de Dordtse Mevlanamoskee. Op een eerste ontmoetingsbijeenkomst tussen moskeeverenigingen en verschillende natuur- en milieuorganisaties kwamen veel punten van herkenning op tafel, maar ook verwondering over verschillende manieren van natuurbeleving en onduidelijkheid over de ‘Nederlandse’ spelregels voor recreëren in natuurgebieden. Zo ontstond het plan voor een gemeenschappelijke vaartocht door de Biesbosch.

Stijgende aantallen allochtone bezoekers Biesboschcentrum

Het was voor alle betrokkenen een leuke en inspirerende start. In de woorden van Iman Hüsey van de Mevlanamoskee: ‘Ik kan soms hele dagen preken over het belang van natuur en milieu en een gezonde wereld. Een dag in deze schitterende omgeving legt meer uit dan al die woorden. We zouden dit als gemeenschap meer moeten doen.’ Het Biesboschcentrum zag het effect terug in stijgende aantallen allochtone bezoekers en IVN-Dordrecht kon tijdens en na afloop deze excursie veel nieuwe contacten leggen en vervolgsafspraken maken. Een doelgroep die aanvankelijk onzichtbaar en onbenaderbaar leek, bleek opeens volop ingangen te bieden en open te staan voor samenwerking.

Ervaringen om op voort te bouwen

Deze ervaring zou verder opgepakt kunnen worden door verschillende religieuze instellingen om met deze gemeenschappelijke thematiek van een gezonde duurzame wereld meer samen te werken. Zo ontstaan goede ideeën om kennis en ervaring uit te wisselen. Denk bijvoorbeeld aan de functie en het gebruik van de grond rondom moskeeën en kerken.

Linda Brouwer, IVN Nederland

Aangaan van de dialoog

Gelijkwaardigheid en weten wat je aan elkaar hebt

Voor een dialoog is het belangrijk dat je elkaar kent; dat je weet wat je aan elkaar hebt en dat er in grote mate sprake is van gelijkwaardigheid. Aan het bureau van de wethouder of op de inspraakavond is het moeilijker om je te presenteren. Maak er een thuiswedstrijd van en laat concreet zien wat je wilt of wat je kunt, bijvoorbeeld tijdens een wandeling door de wijk of een natuurgebied.

Organiseer een schouw

Een speciale wandeling is de 'schouw'. Een schouw is een interactieve methode die burgers, wethouders, raadsleden, bedrijven en maatschappelijke organisaties vanaf het begin betreft bij het verbeteren van hun leefomgeving.

De schouw in de wijk

1. *Consultatie en voorbereiding met sleutelfiguren en enquête onder burgers*
2. *Uitvoeren van de schouw*
Wandeling en gesprekjes langs geselecteerde punten. Nabespreking om opvattingen uit te wisselen over de opgedane indrukken.
3. *Verwerken en presenteren van de resultaten van de schouw*
Resultaten van de schouw en de prioriteiten die men daarbij wil hanteren worden besproken in een eerste openbare bijeenkomst. Een werkgroep wordt gevormd.
4. *Uitwerken van de oplossingsrichtingen en het actieprogramma*
De werkgroep werkt oplossingen uit en stelt het actieprogramma op.
5. *Presenteren van het actieprogramma*
Een tweede openbare bijeenkomst vindt plaats om alle betrokkenen op de hoogte te stellen van de inhoud van het actieprogramma en daar draagvlak voor te zoeken.
6. *Formuleren van een concreet voorstel*
De laatste stap in het project is de vertaling van het actieprogramma in een concreet initiatiefvoorstel aan de gemeenteraad met financiële consequenties en afspraken over het vervolg.

Gemeenteraadsverkiezingen: Maak uw eigen campagne inverkiezingstijd

In verkiezingstijd zijn politieke partijen extra gevoelig voor publiciteit en de publieke opinie. In deze tijd kunt u zelf de publiciteit zoeken met uw onderwerpen. In feite maakt je zo je eigen campagne. Aan de andere kant zijn de 'burgers' bezig hun mening te vormen en staan dus ook meer open voor de ontwikkelingen, daar kun je als lokale groep je voordeel mee doen.

- Je kunt ideeën aanbrengen voor het **verkiezingsprogramma**. De meeste partijen worden echter bedolven onder de adviezen voor hun verkiezingsprogramma. Je zult dit via persoonlijke contacten of via mensen uit de eigen achterban moeten doen, die lid zijn van een bepaalde partij. De meeste partijen zullen wel iets over natuur, milieu en duurzaamheid in het programma hebben staan. De hamvraag is echter of ze er ook iets mee gaan doen? Effectiever is het om in de verkiezingsstrijd de partijen uit te dagen om stelling te nemen, en vooral beloften om te doen.
- Je kunt een **verkiezingsmanifest** maken en dat aan de partijen voorleggen.
- Analyseer de verkiezingsprogramma's en breng de **conclusies via de media** en naar de eigen achterban naar buiten.
- Je kunt een **persconferentie** geven, waarin je opvattingen over duurzaamheid uitlegt. Dit werkt echter alleen als je ook echt iets nieuws te vertellen hebt.
- **Interview met de lijsttrekker(s)**. Een lijsttrekker zal kleur moeten bekennen. Publiceer de antwoorden in je eigen nieuwsbrief, of bevorder dat ze in de plaatselijke pers of op de plaatselijke kabelkrant komen
- Vraag **hulp van een journalist**. Laat een hij jouw ingefluisterde vragen stellen.
- Organiseer zelf een **rondetafelgesprek** over het duurzaamheidsbeleid van de gemeente.
- Doe mee aan de **verkiezingsdebatten** die worden georganiseerd.

Samenwerken met de gemeente

12

Het samenwerken tussen lokale groepen en de overheid verloopt niet altijd even gemakkelijk. Men weet vaak niet wat men aan elkaar heeft, al gauw ontstaat er spraakverwarring. Als er door een lokale groep een voorstel voor een duurzaam initiatief wordt gedaan, nemen mensen vaak ongemerkt verschillende posities in. Het initiatief wordt niet alleen beoordeeld op zijn inhoud, maar ook op de vraag welke bijdrage het heeft voor de positie van de betrokken persoon.

Veranderaars, ordebewakers en overlevers

Bij de lokale groep staat de inhoud centraal, ze willen iets realiseren (positie ‘veranderaar’). Bij ambtenaren staan vaak de spelregels centraal, leuk initiatief maar past het in het beleid (‘positie ordebewaker’). Bij bestuurders speelt beeldvorming en het kunnen scoren met het initiatief een (grote) rol (‘positie overlever’). Het is de kunst om werkelijk in dialoog te komen over de inhoud en welke bijdrage het initiatief heeft voor de diverse posities om te komen tot een vruchtbare samenwerking.

Een lokale groep dient van de gemeente te weten:

1. Waar kunnen we met onze kennis naartoe?
2. Welke informatie hebben we daarvoor nodig?
3. Wie is waarmee bezig en wat speelt er op dit moment?
4. Welke tijdsplanning is nodig om een bepaald project te realiseren?

Een gemeente moet van lokale groepen weten:

1. Wat de werkgroep aan kennis en activiteiten te bieden heeft.
2. Hoe betrouwbaar de organisatie is: hoe presenteert de werkgroep zich, hoe is de groep georganiseerd, welke kennis heeft men en op welke wijze worden activiteiten gepland?

Websites met inspirerende voorbeelden

www.duurzamedinsdag.nl wordt jaarlijks het *Duurzame Koffertje* uitgereikt

Op Duurzame Dinsdag, de eerste dinsdag in september, vraagt het IVN en zijn partners politieke aandacht voor duurzame ontwikkeling. Symbolisch gebeurt dit door het Duurzame Koffertje aan een vertegenwoordiger van de politiek te overhandigen.

Het Duurzame Koffertje zit vol initiatieven, wensen en statements. Via de website kunt ook u een initiatief met het thema van het jaar inzenden.

www.initiatiefzoektnemer.nl is het *landelijke steunpunt voor initiatiefnemers!*

Op deze website staat een verzameling van uiteenlopende burgerinitiatieven, verspreid over heel Nederland, gesorteerd op tien verschillende duurzame thema's en op enkele subthema's.

Daarnaast geeft deze site een veelheid aan informatie over duurzame initiatieven, organisaties die u verder kunnen helpen en tips voor financiële ondersteuning. De website is tot stand gekomen in een samenwerkingsverband tussen Agora Europa, IVN en Milieudefensie.

www.duurzaamheidsmeter.nl brengt *gemeentelijke inspanningen in kaart*

De lokale Duurzaamheidsmeter brengt inspanningen van gemeenten op het gebied van de beleidsvelden klimaat & water, duurzaam ondernemen en lokaal & mondiaal in kaart. Hoe actief uw gemeente is op het gebied van energiebesparing, waterbeleid, internationale samenwerking, jongerenbeleid of duurzame inkoop vindt u op deze website terug.

www.voetenbank.nl biedt een *maat voor energie- en ruimtegebruik*

De mondiale voetafdruk is een maat voor het energie- en ruimtegebruik dat u nodig heeft voor uw leefstijl. De bijbehorende vragenlijst geeft op een snelle manier een indruk van uw voetafdruk. Acht gemeenten in Nederland hebben de gemiddelde Voetafdruk van hun inwoners berekend. De voorlopers zijn Bergen op Zoom, 's-Hertogenbosch, Den Haag, Leidschendam, Nieuwegein, Pijnacker, Wymbritseradiel en Zoetermeer. Hun Voetafdrukken bleken goed aan te sluiten bij het landelijke gemiddelde van 4,7 hectare per inwoner.

Stappen en tips bij beleidsbeïnvloeding

- Bij beleidsbeïnvloeding lig je als lokale groep per definitie op afstand.
- De eerste stap is de spelers in kaart brengen. Een tweede stap is de juiste timing: bepalen wat het juiste moment is om in te spreken. Staat het thema al op de agenda?
- Zoek de schrijver van het plan op. Kijk of je iets aan hem of haar hebt en of je hem iets kunt meegeven.
- Bepaal je doelstelling: wil je een concreet doel realiseren, wil je financiering voor een activiteit, heb je een product in de aanbieding, of wil je alleen dat het op de agenda komt?
- Benader de spelers positief. Kom niet in eerste instantie aan met kritiek richting bestuurders, maar biedt oplossingen.
- Wees zuinig op je contacten; geef mensen niet het idee dat je het ook nog op een andere manier aan het proberen bent.
- Kijk goed uit naar je bondgenoten. Maak afspraken, verdeel de taken, laat ze voor je pleiten. Rol niet ruziënd over straat. Laat onder bestuurders niet de indruk ontstaan dat het tussen de natuur- en milieuorganisaties onderling niet botert. Probeer allianties te sluiten, bijvoorbeeld met de kerken.
- Spreek niet met twee tongen. Als je aan tafel zit bij een bestuurder kun je niet tegelijkertijd in de media ten strijde trekken tegen het bestuur. Ontwikkel een strategie.
- Hoe kom je erachter waar je moet zijn? Vraag om raad, lees nota's en probeer erachter te komen (bijvoorbeeld via websites en uit de media) waar bestuurders zich voor willen inzetten en mee willen scoren. Probeer inzicht te krijgen in wie in de praktijk aan welke touwtjes trekt (bestuurder of ambtenaar).
- Als een ambtenaar dwars ligt, kun je deze omzeilen door de bestuurder enthousiast te maken. De mogelijkheden voor een bestuurder om een ambtenaar te sturen zijn echter beperkt. Soms kun je een ambtenaar voor je winnen door werk uit handen te nemen.
- Maak raadscommissies enthousiast. Laat ze bijvoorbeeld beelden van concrete activiteiten zien.
- De kracht van burgerinitiatieven zit hem in het feit dat ze gedragen worden door ten minste een deel van de burgers. Draagvlak is noodzakelijk voor de ontwikkeling en uitvoering van beleid. Open communicatie en educatie zijn hulpmiddelen om te komen tot een verbreding van draagvlak.

Praktische beleidsbeïnvloeding voor Duurzaamheid is ontwikkeld in het kader van het project 'Geloven in verwondering' en is tot stand gekomen met financiële steun van het Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijk Ordening en Milieu, en van de Nationale Postcode Loterij. Meerdere exemplaren van zijn te verkrijgen bij IVN Nederland, Amsterdam, tel 020-6228115. Tekst: Wilfried Romp, Bijdragen: Linda Brouwer en Bea Peeters. Fotografie: Alexandra Brouwer Productie en eindredactie: IVN Nederland, afdeling Communicatie

Het **IVN** draagt bij aan een duurzame samenleving door mensen te betrekken bij natuur, milieu en landschap. Kijk op www.ivn.nl en op www.podiumonline.nl